

YAYIN REDAKSYON KURULU

Prof. Dr. Oktay Aslanapa — Prof. Dr. Semavi Eyice

Prof. Dr. Nurhan Atasoy — Prof. Dr. Şerare Yetkin

Doç. Dr. Yıldız Demiriz

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ YILLIĞI

XI

1981

Bu sayıyı hazırlayanlar :

OKTAY ASLANAPA — ARA ALTUN

İÇİNDEKİLER

ARA ALTUN	
Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar	1
OKTAY ASLANAPA	
Topkapı Sarayında Kalmış Bazı Kale Anahtarları	13
MÜKERREM (USMAN) ANABOLU	
Tire Müzesi'nde Bulunan 147 Env.No.lu Bizans Sütun Başlığı	27
SÜMER ATASOY	
Bizans ve Osmanlı Devrinde Madenler	31
YILDIZ DEMİRİZ	
Eyüp'te Az Tanınmış İki Türbe Hakkında.	37
ÜLKER ERGİNSOY	
Konya'da 13. Yüzyıla Ait Bir Buhurdan	59
GÜNER İNAL	
Orta Çağlarda Anadolu'da Çalışan Suriye ve Mezopotamyalı Sanatçılar	83
FAİK KIRIMLI	
İstanbul Çiniciliği	95
SELÇUK MÜLAYİM	
Konya Karatay Medresesi'nin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi	111
FARUK ŞAHİN	
Kütahya Seramik Teknolojisi ve Çini Fırınları Hakkında Görüşler	133

VIII

ORHAN CEZMİ TUNÇER

Sivas İzzeddin Keykâvus Şifahanesi Üzerine Üç Not 165

ŞERARE YETKİN

Hacı Bektaş Tekkesi Müzesinde Bulunan Figürlü Teber . . . 177

Bibliyografya ve Tezler

EMEL ESİN

The Catalogue of Prince Sadruddin Agha Khan's
Collection of Islamic Art 191

AYDIN OY

Tekirdağ Tarihçisi Hikmet Çevik (1912-1974) 197

BÖLÜMÜMÜZDEN YETİŞMİŞ OLUP, HALEN ÇEŞİTLİ
YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖREV YAPANLA-
RIN ve DOKTORALARINI VERMİŞ OLANLARIN YAYIN-
LARI 203

YILLIĞIN IX-X. SAYISINDAN SONRAKİ LİSANS TEZ-
LERİ 219

KÜTAHYA'DA RÜSTEM PAŞA MEDRESESİ HAKKINDA KISA NOTLAR

Ara ALTUN

Kütahya'da bugün üzeri kapanarak cadde haline getirilmiş bu-
lunan Kapan Deresi'nin Balıklı Mahallesi kesiminde Rüstem Paşa
Vakfı olarak bilinen Balıklı Hamamı, köşede büyük bir yer tutar. Ya-
kınında, Kütahya'da Selçuklu devri kitabesine sahip Balıklı Camii
ile XIV. yy. sonları - XV. yy. başlarına tarihlenen Balıklı
(Muslihiddin) Tekkesi olarak bilinen yapı vardır¹.

Bu önemli adadan başlayıp Karagöz Camii önünden Cumhuri-
yet Caddesi'ne çıkan yol «Balıklı Caddesi»dir. İşte bu kısa cadde-
den giderken, yolun sol tarafında serçe sokak başında, bir çevre du-
varı ile sınırlı geniş bir boşluk vardır. Bir-iki cılız ağacın tutunma-
ya çalıştığı ve «Çocuk Parkı» adı verilen bu boş «Arsa»nın kuzey-
doğu yönünde de yarısı toprağa gömülü, taşları sökülük ve dökük, ki-
tabe yeri boş bir «kapı» durmaktadır.

Burası «Rüstem Paşa Medresesi»nin yeridir.

İlk gördüğümüzde, 1975 yazında kuzey-doğu kenarının ortasın-
da bulunan portal, kalın ağaç direklerle desteklenmişti. Ne yazık ki,

1 Balıklı hamamı ve Balıklı camii kitabeleri ilk olarak İ. Hakkı Uzun-
çarşılı tarafından yayınlanmış, bundan sonra çıkan yayınlarda aşağı yukarı
aynı kitabeler ve bilgiler tekrarlanmıştır. Kütahya'nın Türk Devri Mimarisini
konu alan bir çalışmayı 1975 den bu yana sürdürmekte olup, «Atatürk'ün 100.
doğum yıldönümüne armağan» olarak Kütahya Belediyesi ile Sanat Tarihi
Enstitüsü'nün işbirliğiyle yayınlanacak kitaba yetiştireceğiz. Yine Balıklı Tek-
kesinin «ihya» kitabesi Uzunçarşılı'nın kitabında yayınlanmış diğer yayınlara
aynen geçmiştir. Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), *Bizans ve Sel-
çuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında, Kütahya Şehri*, İst. 1932,
s. 22, 78, 119, 120, 123; Ara Altun, «Kütahya'da Balıklı Tekkesi Üzerine Not-
lar», *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Özel Sayı 9*
(In Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel), Ankara 1978, 1. 20.

1980 yazında bu direkler yerlerinden alınmış, önüne kömür yığılmış ve portal taşları düştü düşecek hale gelmişti.

Rüstem Paşa Medresesi'nden bugün ayakta kalan tek parça bu olduğuna göre bunu biraz anlatmak uygun olacaktır. 1975'de tesbit ettiğimiz ölçülerine göre, bu portal kalıntısı 30 x 30 m. lik alanın kuzey-doğu kanadının ortaya yakın yerinde, dıştan dışa 4.00 m. genişliğinde ve 1.60 m. kadar dışa taşkındır. İki yanından devam eden duvarların gerçek kalınlıklarını, kaplamalar sökülmüş olduğundan, tam olarak bulmak mümkün olmuyor. ~

Tamamen kesme taşdan bu portal, iki yanında yuvarlatılmış profillerle sınırlanmaktadır. Taşkın ve içbükey diğer bordürlerin süslemesiz bırakıldığı görülmektedir. Kesme taşın yalın ve kuvvetli ifadesi, bazı diğer Kütahya yapılarında da olduğu gibi, yeterli görülmüştür. Taşkın bölümün iki iç yanında birer yarım daire planlı niş vardır. Bütün içi ise sekiz mukarnas sırasıyla dolgulanmıştır. Mukarnas dolgu konsollarla başlar ve tepe dizisi düşmüştür. Yukarıda sözü edilen ağaç direkler desteğini çektiğinden bu yana, taşlar birbirinden ayrılıp dökülmek için birkaç Kütahya kısmı daha bekleyebilecek durumdadır....

Rüstem Paşa Medresesinden kalan bu portal ile çevresindeki arazinin mezbelelik durumunun yakında ele alınacağını 1980 de Kütahya'daki çalışmalarımız sırasında Vakıflar Bölge Müdürü Sayın Ebubekir Yiğit'den öğrendik². Dileğimiz yakında bu medrese hakkında kesin değerlendirmelerin yapılabileceği ipuçlarının ortaya çıkmasıdır.

**

Merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayınlamış olduğu³ ve evvelce bu portalde duran, yapının kitabesini Kütahya Müzesindeki (Vacidiye Medresesi) İslâmi Kitabeler arasında 101 envanter numarasıyla bulmak mümkün oldu⁴.

2 Sayın Ebubekir Yiğit'den öğrendiğimize göre bu alanda bir sondaj ve kazı için gerekli işlemler tamamlanmış olup 1981 yazında kazıya başlanacaktır. Kendisine Kütahya'daki araştırmalarımızda gösterdiği ilgi için burada ayrıca teşekkürü görev bilirim.

3 İ.H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932, s. 120.

4 Müzedeki çalışmamızda gerekli ilgiyi gösteren Müdür, Arkeolog Mehmet Yılmaz'a teşekkür ederim.

Der Devlet-i Osmânî der 'ahd-i Süleymân Hân
An'ahde-i bünyâdî in medrese-i a'lâ
Benâ cûn berûn âmed hatm şud binâ bi'l-hayr
Ey Âsef-i Rüstem nâm-ı Hudâ makbûl bâdâ
Beneytü li'l-lâhi beytun fi Allâhi ve rızâ Allahi
Kad Kûltu lehâ el-târîh fi'l-Medreseti'l-'ulyâ

957

Arapça ve farsça karışık yazılmış olan bu kitabeden yapının Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında Rüstem Paşa tarafından 1550 de yaptırıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Rüstem Paşa, Diyarbakır Valisi iken Padişahın uygun görmesi ve araştırmaları sonunda Kütahya merkeziyle Anadolu Valisi ve (946) 1539 da kızı Mihrimah Sultan ile evlenip «Damat» olmuştu.

Rüstem Paşa'nın Anadolu Beylerbeyliğinin kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. (939) 1532 de burada Hadım İbrahim Paşa vardır. Rüstem Paşa'nın Kütahya'ya gelişi (945) 1538 dir. (946) 1539 dan (948) 1541 e kadar ise Süleyman Paşa bu makamdadır. Medresenin yapım tarihi olan 1550 de ise Anadolu Valiliği, Ankara merkeziyle Cenabî Ahmet Paşa'da görülmekte, Kütahya'da Şehzade Bayezit ve Şehzade Selim'in Valilikleri bulunmaktadır⁵.

(951) 1544 yılında Rüstem Paşa İstanbul'da olmalıdır. İkinci Vezir veya Üçüncü Vezir olduğu hakkında çelişkili bilgiler bulunmakla birlikte, bu tarihte Veziriazam olduğu kesindir. (960) 1552 yılında ise Kütahya'da Valilik yapmış olan Şehzade Bayezit leyhine işler çevirmesi yüzünden bir süre makamından uzaklaştırılıp Üsküdar'daki konağında oturmuş olduğu görülmektedir.

Bu durumda medresenin yapımının Veziriazam iken gerçekleşmiş olduğu anlaşılıyor.

Rüstem Paşa'nın lâkapları arasında «Çağalzâde» veya «Çakal-zâde» lâkabına başvuru kaynaklarında pek rastlanmaz⁶. Oysa, Kütahya Vakıf arşivleri kayıtlarında bu lâkabi ile görülmektedir. 26.7.341 (1925) tarihinde Kütahya Medreseleri için düzenlenmiş bir

5 İ.H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İst. 1932, s. 159, 160.

6 Ş. Altundağ - Ş. Turan, «Rüstem Paşa», *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, s. 800 de Çigaliç veya Opukoviç ailelerinden olduğu. Kaynaklarda en çok rastlanan lâkapları «Hırvat», «Kehle-i ikbal», «Damat» dir.

Kubbenin de kaplamaları sökülmüş olmakla birlikte sağlam ve ayakta-
tadır. Kuzeyde tek bir kapı, batıda ise yan yana iki pencere geniş
ve yuvarlak hatlı kemerlerle yüzeyde nişler içine alınmıştır. Kapı
ve pencereler bu nişler içinde düz atkılıdır. Şebekeler ve kanatlar
sökülmüştür. Kasnakda dört yönde dar ve uzun tepe pencereleri se-
çilir.

Bu yağlıboya resimde, Yakupoğlu'nun diğer resimlerinin kanıt-
ladığı gibi şüphesiz, taşlar ve boyutlar tam bir sadakatle işlenmiş-
tir. Dikkati çeken, giriş (kuzey) cephesinin aşağı yukarı portal hi-
zasında bulunmasıdır. Üstelik yapının ne batı cephesinde, ne de gü-
ney-batı köşesinde herhangi bir duvar dışına, köşeye ya da en azın-
dan ahşap kiriş izine rastlanmaması önemlidir.

Osmanlı medreselerinde alışlagelen, dersane-mescidin revaklı
avlunun kible kanadında bulunması halinde, bu mescidin iki yandan
kanatlara, hem revaklar hem hücre duvarlarıyla bitişmesidir. Oysa,
burada buna pek imkân görülmemektedir. Zaten yan cephede alt hi-
zada iki pencerenin bulunması da buna imkân tanımamaktadır. Pen-
cerelerden birinin dışa taşkın kısımda, diğerinin revak içinde bulun-
duğunu düşünsek bile, duvarda en azından bazı izler görmemiz ge-
rekecektir.

Köşenin durumu da oldukça önemlidir. Batı cephesinin ne kuzey
ne de güney köşesinde duvarın dönüşünü işaretleyen bir dış izi yok-
tur. Güneyde resmedilen ev ve önündeki dar sokak ile yapı arasın-
da epeyi mesafe bulunmaktadır. Fakat, dersane-mescidin avlunun
ortasında bağımsız bir yapı olarak durduğunu düşünmek biraz zor-
dur¹². Yakupoğlu bu dersane-mescidin avlunun ortasında bağımsız

12 Mescidin avlunun merkezinde bulunmasını, Anadolu Selçuklu Kervan-
saraylarında ve Bursa'da Koza Hanı gibi bazı Osmanlı yapılarında da denemiş
olduğunu biliyoruz. Bu ticari amaçlı yapılarla medrese mimarisi arasında bu
benzerliğin ilişkisini kurmak güçtür. Daha çok Tekke örneği olarak meselâ İs-
tanbul'da Bayram Paşa ve Sokollu Külliyyelerinde yine tekke bölümünde de buna
yakın uygulama ile karşılaşırız. Ancak bağlantı yine de zayıftır. Bknz :
Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-
1690)*, İstanbul 1975, şek. 119, s. 255; Wolfgang Müller Wiener, *Bildlexikon zur
Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 461; 1963 de tasdik edilmiş, imar pla-
nına esas 1/1000 ölçekli halihazır 30 no'lu paftadaki krokiye göre portal çıkın-
tısının ortası, 24 m. lik kenarın kuzeyden 15 ci metresine gelmektedir. Diğer
kenarlar ise 17-19 m. genişliktedir. Portal ile karşı kenarda birer çıkıntı gö-
rülmeyle birlikte genel planda başkaca işaret yoktur. 30 x 30 m. lik bugünkü

olarak durduğunu, resmi yaparken hiçbir tarafından bağlantı izine
rastlanmadığını, bu durumun kendisini de şaşırtmış olduğunu açıkca
ifade etmektedir.

Rüstem Paşa'nın yaptırmış olduğunu bildiğimiz yapılar Osman-
lı mimarisinde ilginç deneme yapılarıdır. İstanbul, Eminönündeki
fevkanî camii, İstanbul'daki sekizgen planlı medresesi bunların en
açık örnekleridir¹³. Üstelik Mimar Sinan eliyle yapılmış olan İstan-
bul'daki sekizgen medresesi de aynı tarihte 1550 de yapılmıştır. Kı-
sacası, devir Mimar Sinan'ın mimarbaşı olarak kendisi yapmazsa
bile İmparatorluğun her yanındaki yapılardan sorumlu olduğu bir
devirdir. Kütahya'da Sinan'ın tezkirelerine geçen sadece iki yapı
vardır. Rüstem Paşa'nın hiçbir Kütahya yapısı bu tezkirelerde ve
adsız risalede yoktur¹⁴. Bu da ayrıca üzerinde durulacak bir konu
olabilir. Çünkü, Rüstem Paşa'nın yapılarından çoğu, Sinan'ın ese-
ridir.

*
**

Yazıyı uzatmadan bitirmek gerekirse; Bu küçük kalıntı, bir-iki
kayıt, bir yağlıboya resim, yaptırının yaşamıyla ilgili düşünceler,
Sinan gibi bir mimarbaşının dönemi ele alınarak oldukça önemli so-
nuçlara götürebilecek araştırmaları beklemektedir¹⁵.

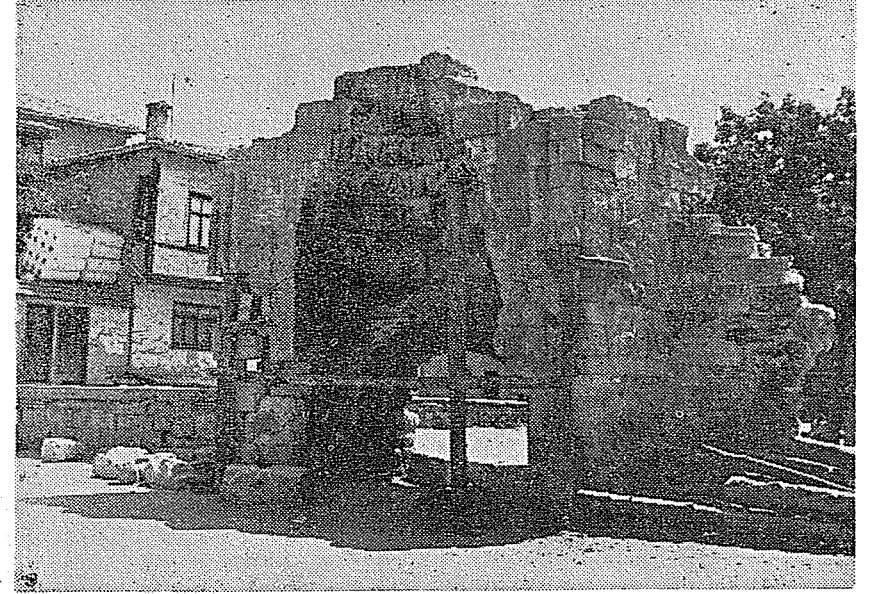
alan, cadde ile sokak arasında kalan yeni çevre duvarlarının ölçüleri olarak
belirmektedir. Çözüm getirmemekle birlikte bu fotogrametrik esaslı krokinin
doğruluğu halinde, dersane-mescidin avlunun ortasında yer alması biraz şüp-
heli olacaktır. Sonucu sondaj ve kazı belirleyecektir.

13 Son bir araştırma için, O. Aslanapa, «Rüstem Paşa Camii» *Sanat Dün-
yamız*, Yıl 6, Sayı 18, Ocak 1980, s. 2-6; Medresenin düzeltilmiş planı için,
O. Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, Faber and Faber, London 1971,
s. 227.

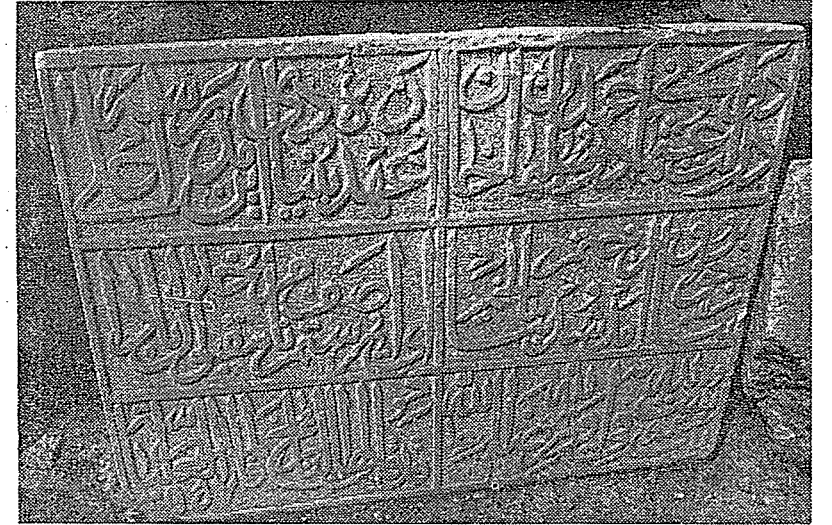
14 M. Sözen ve diğerleri, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İs-
tanbul 1975; Doğan Kuban, «Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı»,
Mimarlık, Kasım 1967, Yıl V, Sayı 49, s. 13 vd.; «Sinan'a ait yapıların listesi»,
aynı yer (Afife Batur - Selçuk Batur) s. 38, 39.

15 Not 1 ve 11 dekilerden başka aynı kaynağın özeti olan Celâl Kağnıcı-
oğlu, *Tarihi ve Turistik Yönü ile Kütahya*, İstanbul 1964 ve Serpil Cener, *Kü-
tahya'da Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, (İ.Ü. Ed. Fak. yayınlanmamış Lisans
Tezi) İstanbul 1970 de de sadece kapısı ve kitabesi ele alınmaktadır. Mimari
tarihi açısından yapı henüz yeterince ele alınmamıştır. Sondajların gerçekle-
ştirilmesinden sonra tam bir değerlendirmenin yapılabileceğini umuyoruz.

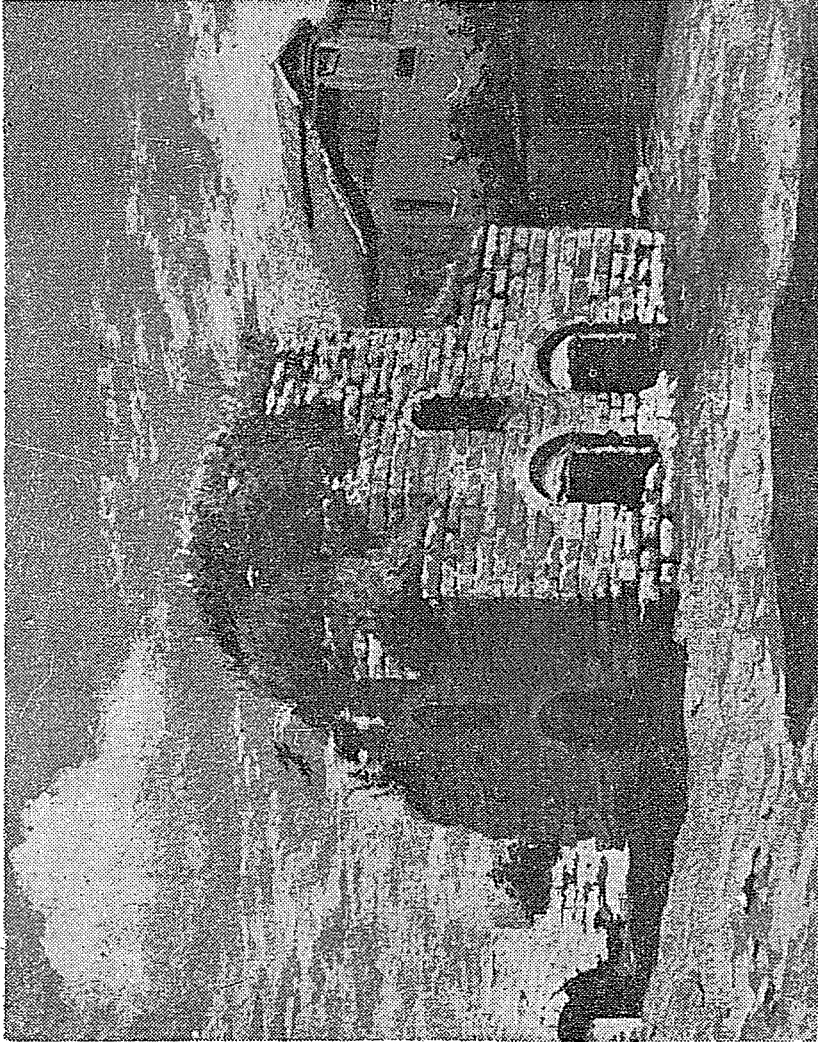
Yakında başlayacağını umduğumuz sondaj ve kazıların titizlikle yürütülmesi halinde, belki de, Sinan dönemi Osmanlı mimarisinin deneme yapılarından birisiyle karşılaşmak ve yeni değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır. Bu konuda vakfiye ve diğer kaynak araştırmalarında tarihçilere, kazı ve sondajlar ile restitüsyon ve rekonstrüksiyon konusunda mimarlar ile meslekdaşımız sanat tarihçilerine görev düşmektedir. Bu yazı ile, sadece birkaç kısa not halinde yapı hakkında dikkati çekmeyi amaçladık. Kasım 1980.

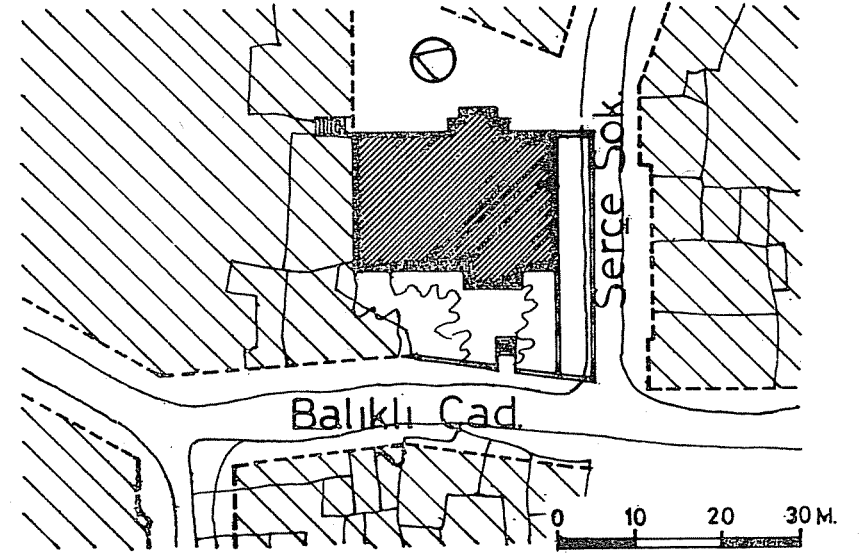
Resim 1. Rüstem Paşa Medresesi'nin Portali.

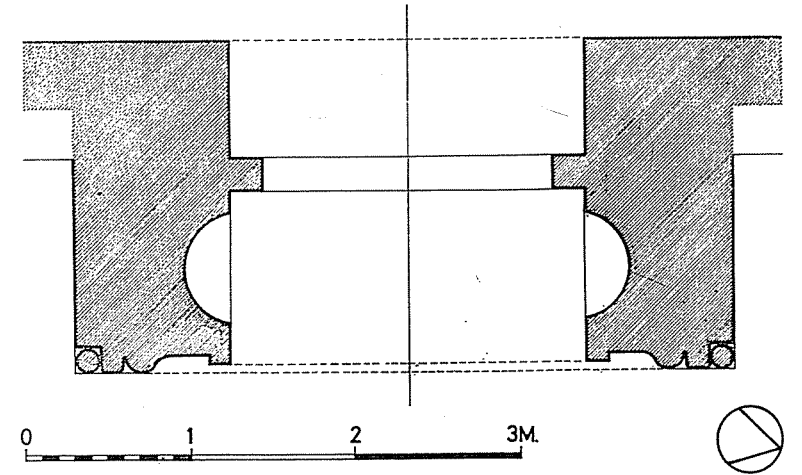
Resim 2. Rüstem Paşa Medresesi'nin Kitabesi.

Resim 3. Rüstem Paşa Medresesi'nin Dershane-Mescidi yıkılmadan önce, Ahmet Yakupoğlu'nun resmi.

Resim 4. 1963, İmara esas Halihazır 1/1000 ölçekli paftadan Rüstem Paşa Medresesi'nin konumu.

Resim 5. Rüstem Paşa Medresesi, Portal kalıntısı planı.